

İLİMLER TASNİFİ BAĞLAMINDA TAŞKÖPRÜLÜZÂDE'DE DİN VE FELSEFE İLİŞKİSİ*

Fatma Zehra PATTABANOĞLU**

Din-Felsefe İlişkilerinin Tarihsel Ardı

İnsan hayatını anlamlandıran ve bireyi her yönden kuşatan din, bilim, felsefe, hukuk, sanat, ahlâk, kültür gibi varlık alanları birbiriyle iç içe geçmiş bir yapıya sahiptir ve bu yüzden çoğu zaman ayrılamaz bir bütünün parçası gibi gözükmürler. Bunlardan din ve felsefe, kaynakları itibariyle farklı alanlar gibi gözükmese de metafiziğe dair meseleleri araştırma bakımından ortak konu ve amaca sahiptirler. Buna göre felsefe (philosophia) dar anlamıyla “bilgelik sevgisi”, geniş anlamıyla “insanın gücü yettiği ölçüde fiillerini Allah’ın fiillerine benzetmesi”; “ölümü tercih etme”; “sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmeti”; “insanın kendinî bilmesi ve insanın gücü ölçüsünde ebedî ve küllî olan varlıkların hakikatini, mahiyet ve sebeplerini bilmesi” gibi muhtelif tanımlarla açıklanmıştır.¹ Dine gelince aklın ötesinde, gayb alanını kapsayan ve ilahî varlıkla insan arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir inanç ve uygulama alanı olarak düşünülmektedir. Sözlükte millet, İslâm, sîret, adet, hal, hesap, mülk, hüküm, ibadet, iman, ceza, taat, galebe, tevhid vb. anlamlara gelen din,² Cürcânî’nin “Akıl sahiplerinin peygamberin

* Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Taşkoprüzâde’de Din-Felsefe İlişkisi”, *Journal of Islamic Research*, 2017; 28 (1): 27-41’de yayımlanmış makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, f.zehrapattabanoglu@kastamonu.edu.tr

DOI: 10.32704/9789751751683.2024.0307

¹ Kindî, “Tarifler Üzerine”, *Felsefî Risâleler*, Çev. Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 66-67.

² Mevlüt Sarı, *el-Mevârid*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1980, s.534.

bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağırın ilahî bir kanundur.”³ tanımıyla pek çok âlim tarafından farklı yorumlarla ele alınmıştır.

Düşünce dünyasının en önemli alanlarından olan din ve felsefenin ne anlama geldiği, alanları, meseleleri ve birbiriyle çelişip çelişmediği konusu yüzyıllardır pek çok bilim adamının ilgi alanına girmiştir. Semavi dinler açısından din-felsefe arasındaki ilişki ilk olarak Yahudi asıllı Philon’un Yunan felsefesini Tevrat’la özdeş kılmaya çalışmasıyla başlamıştır. Ona göre Platon’un ideaları, Tanrısal aklın düşünceleridir.⁴ Daha sonraki dönemlerde Hristiyan âleminde, Aristoteles ve Yeni Platonculuğun metafiziğe dair düşünceleri, Ortaçağda St. Augustinus, St. Thomas gibi filozofların din ve felsefe uzlaştırması çalışmalarını etkilemiştir. Müslüman filozoflar da din-felsefe ilişkileriyle ilgili tartışmalardan uzak kalamamış, kendilerini bu tartışmanın ortasında bulmuşlardır. Böylece aklî bilgi ile vahiy bilgisinin değeri, bunların birbirlerine göre konumları, hangisinin daha önce mevcut olduğu vb. sorular felsefenin İslâm dünyasına girmesiyle beraber tartışılmaya ve hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimlerle, aklî ilimlerin yeri ve vahiy karşısındaki değeri sorgulanmaya başlamıştır.⁵ Bu sorgulamalar neticesinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar dinî eğilimler ağır bastığı için felsefeyi tamamen yadsıyanlar; iki alana da eşit ağırlık vererek ikisinin de hakikatin bir yüzünü temsil ettiğini düşünenler; semavi dinlere karşı çıkıp doğal din anlayışını benimsemelerinden dolayı felsefe alanını tercih edenler; felsefe ve dinin farklı alanlar olduğunu düşünerek, iki alanın da kendi içinde önemini kabul ettiği halde uzlaştırma içinde olmayanlardır.⁶ İbn Teymiyye ve Tevhidî’yi ilk gruba, Fârâbî, İbn Sînâ, İhvân-ı Safâ, İbn Rüşd, İbn Tufeyl gibi filozofları ikinci gruba, Ebu Bekr Zekeriyya er-Râzi ve Râvendî’yi üçüncü gruba, Gazâlî ve İbn Haldun gibi düşünürleri de dördüncü gruba örnek verebiliriz.

Din-felsefe ilişkilerine dair İslâm dünyasında Mu’tezile ile başlayan aklî sorgulamalar daha sonra sistemli bir niteliğe bürünmüştür. Buradan hareketle Kur’an’ın akla uygun olduğu şeklindeki tez, ilk defa İslâm felsefesinde farklı

³ Cürçânî, *Ta’rifât*, Mektebeti Lübnan, Beyrut, 1985, s.111.

⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s.129.

⁵ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 71.

⁶ Hasan Aydın, “Sicistânî ve Harîrî’nin Eleştirileri Işığında İhvân es-Safâ’da Din-Felsefe İlişkisi”, *Kelâm Araştırmaları*, 7/1, 2009, s.58.

ve detaylı bir şekilde Kindî (ö.873) tarafından ele alınmış ve böylece akıl-vahiy ilişkisi probleminin bir anlamda temeli oluşturulmuştur.⁷ Din-felsefe uzlaştırması hareketinin ilk temsilcilerinden Kindî, din tacirlerini şiddetle eleştirerek, varlığın hakikatine sahip olanları küfürle itham edenlerin, dinle ilişkilerinin kalmayacağını belirtmiştir. Çünkü o, metafizik, ahlâk, zararlı ve yararlıyı elde etme ve bunlardan korunma gibi bütün bilgilerin felsefede bulunduğunu, bunların hepsinin de dinî bilgiyle aynı şey olduğunu kabul etmektedir. Hakikate ulaşma noktasında felsefî bilginin gerekliliğini iddia eden filozof, felsefeyi eleştirenlerin dahi sebep gösterme ve ispat etme gibi yöntemler bakımından felsefeyi bilmek zorunda olduklarını söyleyerek, din-felsefe münasebetleri bağlamında önemli bir noktaya vurgu yapmıştır.⁸

Kindî'nin tek hakikat öğretisini takip eden Fârâbî'ye (ö.950) göre de din ve felsefe varlıkların ilkeleri ve ilk nedeni hakkında bilgi verdikleri için aynı konuları ele alırlar. Her ikisi de en yüksek mutluga ulaşma konusunda ortak amaca sahiptir. Felsefe akla, din ise hayal gücüne dayanan bilgiler verir. Felsefenin ispat ettiği şeylerde, din ikna edicidir. Felsefe hakikatin bir yanını, din de diğer yanını temsil etmektedir. Felsefî bilgiden yararlanılamıyorsa hata filozofta değil, onu dinlemeyen veya dinlemenin gerekli olmadığını düşünenlerdedir.⁹ Ayrıca felsefenin seçkinlere, dinin halka hitap ettiğini düşünen ve dine felsefî bir bakış açısıyla yaklaşan Fârâbî'ye göre, felsefe zaman bakımından dinden önce gelmektedir. Üstelik din, olgunlaşmış felsefeye tâbi olursa son derece iyi ve doğru bir din olacaktır.¹⁰

İbn Sînâ (ö.1037) da din ile felsefe, peygamberle filozof arasında ne bilgi edinme yolları ne bu bilginin konuları ne de amaçları bakımından bir farklılık olmadığını düşünmektedir. Tek farklılık bu bilgiyi ifade ediş tarzı ve amaca ulaşmada kat ettikleri yolun ayrı olmasıdır. Fârâbî'de olduğu

⁷ Ömer Mahir Alper, *Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s.28; Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.233.

⁸ Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", *Felsefî Risâleler*, s.5.

⁹ Fârâbî, *Tahsilü's-Saâda*, Thk.: Cafer Ali Yasin, Dârü'l-Endülüs, Beyrut, 1983, s. 89, 94.

¹⁰ Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 70-71, 88. Fârâbî burada olgunlaşmış felsefeden, kıyas sanatlarının tamamının tarz ve tertibe uygun olarak birbirinden ayrıştıktan sonraki felsefeyi kastetmektedir. Zannî, çarpıtılmış felsefe için bu durum geçerli değildir. Çünkü böyle yanlış bir felsefeye tabi olan dinde de pek çok yanlış görüş olur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fârâbî, *a.g.e.*, s.88-89.

gibi o da din ve felsefenin birbirine göre durumunu belirlemek için halk ve seçkinler ayrımı yapmaktadır.¹¹ *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklîyye* adlı risalesinde felsefenin dine aykırı olmadığını, onunla ilgilenip de dinden çıkan kimseler varsa bu durumun sebebinin felsefe olmadığını söyleyen filozof, felsefenin insanları sapkınlığa götürmediğini, eğer böyle bir sapma söz konusu olursa bunun, insanların kendi acziyet ve kusurlarından kaynaklandığını düşünmektedir.¹²

İhvân-ı Safâ da din ve felsefenin ortak konu ve hakikat birliğinden söz ederek, zâhir ve bâtın, din ve felsefe arasını uzlaştırmak için tevil yöntemini kullanmaktadır. Nebiler, Allah ve kulları arasında elçi; ulema, nebilerin varisi; hukemâ da ulemanın faziletli leridir.¹³ Buna göre felsefe, peygamberlikten sonra beşeri sanatların en değerlisidir ve gücü yettiği ölçüde insanın Tanrı'ya benzemesi olarak tanımlanmıştır. Yani insanın gücü, insanın çalışarak konuşmasında ve sözlerinde yanlışlıktan sakınması; inancında batıldan, bildiklerinde hatadan, ahlâkında rezillikten, fiillerinde kötülükten, amellerinde sürçmekten ve sanatında noksanlıktan uzak durmasıdır.¹⁴ Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere din ve felsefe münasebeti konusunda filozoflar tek hakikatin olduğu, vahiyle aklın çatışmayacağı, bu hakikatin uygulayıcılarının peygamber ve filozof olduğu ve toplum bazında da temsilcilerinin halk ve seçkinlerden ibaret olduğunda hem fikirdirler.

Gazâlî (ö.1111) ise filozofların kabul ettiği bu uyumun gerçekten var olup olmadığı noktasında farklı bir yer işgal ederek, filozofların iman-akıl, din-felsefe ilişkilerini doğru bir tarzda anlamadıklarını ifade etmektedir. *el-*

¹¹ Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, s.16, 260. Bilgiyi ifade ediş ve yaşayış tarzı bakımından Peygamber ve filozofun farklılıkları için bkz. İbn Sînâ, *en-Necât mine'l-Gark fî Bahri'd-Delâlat*, Thk. ve Dibâce Muhammed Takî Dânişpejûh, Danişgah-ı Tahran, Tahran, 1863, s.708-718.

¹² İbn Sînâ, *Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Aklîyye* (*Tis'u Resâil* içinde), Matbaatü'l-Cevaib, Kostantiniye, 1298, s.80.

¹³ İsmail Taş, *İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din Münasebeti*, Palet Yayınları, Konya, 2012, s.184, 216.

¹⁴ İhvân-ı Safâ, *Resâ'ilü İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ (İhvân-ı Safâ Risaleleri)*, Çev. Ali Durusoy-Bayram Ali Çetinkaya-vd., Ed. Abdullah Kahraman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, c. I, s.303.

Munkız Mine'd-Dalâl adlı eserinde felsefecileri dehrîler, tabiîler ve ilahîler olmak üzere üçe ayıran düşünür, ilahîlerden saydığı ve İslâm filozoflarının da takip ettiği Aristoteles'in felsefesini inkâr (küfr), bid'at ve inkârı gerektirmeyen üç alandan müteşekkil görmektedir. Felsefeyi matematik, mantık, tabiat, metafizik, siyaset ve ahlâk olmak üzere altı kısma ayırarak, her bir alanda felsefenin dinle olan münasebetini tartışan Gazâlî, metafizikte filozofların yaptıkları hatanın yirmi esasa dayandığını, bunların üçünün inkâr, diğer on yedisinin de bid'at sayıldığını söylemektedir.¹⁵ Gazâlî'ye göre metafizik bilgi bilimsel açıdan mümkün değildir. Çünkü bu alan zan ve tahminlerden ibaret olup, mantık ve matematik gibi zorunlu, tabiat ilimleri gibi mümkün önermeleri içermez. Dolayısıyla dinle felsefe tamamen ayrı alanlardır ve hakikat ancak dinî bilgiye dayandığı için bu merhaleye ulaşmada akıl yeterli olmayıp, sezgi gücüyle elde edilen bilgiye ihtiyaç vardır. Nitekim ona göre "Nübüvvele inanmak aklın ötesinde bir âlemin varlığını kabul etmektir ki orada aklın idrak edemeyeceği bazı şeyleri idrak edecek bir göz açılır."¹⁶ Dolayısıyla Gazâlî felsefenin matematik ve mantık gibi alanlarında menfi ya da müspet yönden dinle alakalı bir durum olmadığını dile getirirse de filozofların bu ilimleri hatalı kullandıklarını düşünerek, gerçeğe ulaşma noktasında felsefî bilgiyi yetersiz bulmakta, hatta zararlarından bahsetmektedir.¹⁷

Din-felsefe uzlaşması konusunda İslâm düşüncesinde zirveyi temsil eden İbn Rüşd'e (ö.1198) göre dinin gayesi ve işlevi insanlara gerçek bilgi ile doğru davranışı öğretmektir. Din insanın gerçek anlamda mutluluğu açısından büyük önem taşıyan ilim-amel, teorik-pratik bütünlüğünü amaçlamaktadır. Felsefenin nihai amaç ve işlevi ise var olanları, Allah'ın varlığını, Onun hikmet ve kudretini göstermeleri bakımından incelemek ve yorumlamaktan ibarettir. Bu da felsefeyi teorik ve pratik açıdan dinin hedeflediği gaye ile

¹⁵ Gazâlî, *el-Munkız Mine'd-Dalâl*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s.29, 34; Bilgi ve iman, akıl ve kalp bakımından meselenin değerlendirilmesi gerektiğini düşünen Gazâlî, filozofları âlemin ezeliyeti, Allah'ın tikelleri bilmediği ve ahiret hayatının yalnız ruhanî olması meselelerinde tekfir etmektedir. Gazâlî, *a.g.e.*, s.35; Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife*, Çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarioğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009, s.14-47,134-148, 207-224.

¹⁶ Gazâlî, *el-Munkız Mine'd-Dalâl*, s.80.

¹⁷ Gazâlî, *el-Munkız Mine'd-Dalâl*, s.29, 32. Gazâlî'nin felsefenin diğer alanlarıyla ilgili eleştirisi ve yorumları için bkz. Gazâlî, *a.g.e.*, s.29-42.

ortak noktada buluşturmaktadır.¹⁸ Nitekim din-felsefe ilişkisi bağlamında felsefeyi bir fıkıhçı gözüyle değerlendiren İbn Rüşd, felsefeyle meşgul olmanın vacip olduğunu söyleyerek, insanların hatalarından dolayı bu bilgiyi reddetmenin doğru olmayacağını düşünmektedir. Ona göre “Halkın aşâğılık takımından bir kısmının felsefî konulara bakması nedeniyle sapıttıklarının zannedilmesinden dolayı bazı kimselerin hikmet kitaplarına bakmayı yasaklamaları; bir topluluğun su içerken suyun boğazında kalıp ölmesi nedeniyle susamış kimseyi tatlı ve soğuk suyu içmekten alıkoyan kimsenin tutumu gibidir. Çünkü su içerken suyun boğazda kalmasından dolayı ölmek ârizî bir haldir, susuzluktan ölmek ise zatî ve zarurî haldir.”¹⁹ Felsefî bilgi derinlemesine inceleme denilen nazar bilgisini verdiği için bu bilgiden insanları alıkoymak bilgisizliktir ve Allah’tan uzaklaşmakla aynı anlama gelir.²⁰ “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et. Ve en güzel olanla tartış (Nahl, 125).” ayetini, felsefî yöntem için delil olarak gösteren İbn Rüşd’e göre felsefe dine aykırı sonuçlara götürmez. Çünkü hakikat, hakikate ters düşmez. Aksine uygun olur ve onun lehine şahitlik yapar.²¹ Dolayısıyla vahyin anlaşılması ve doğru yorumlanması ancak akılla mümkün olabilir ve yöntemini de felsefe verebilir. Bu sebeple İbn Rüşd adına vahyin özünü kavrayacak ve anlatacak ne halk ne kelamcı ne de fıkıhçıdır, yalnız filozoftur demek yanlış olmayacaktır. Çünkü felsefe, dinin arkadaşı ve sütkardeşidir. Tabiatları itibarıyla kardeş, cevherleri ve özleri bakımından dost olan bu iki alan birbiriyle uyum içindedir ve çelişmeleri mümkün değildir.²²

Din-felsefe ilişkisi bağlamında önemli isimlerden birisi de İbn Haldun (ö. 1406) dur. Meşhur *Mukaddime* adlı eserinde felsefî ve dinî olmak üzere ilimleri ikiye ayırarak bu konuya dair bilinçli bir tavır sergiler. Din ile felsefenin ayrı alanlar olduğunu dile getiren düşünür, felsefenin akla, dinin vahye dayandığını, dinî ilimlerin esas ve usullerinde akla dayanmamakla birlikte, meselelerin dal ve budaklarının asıllara bağlanması hususunda

¹⁸ Hüseyin Sarioğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s.205-206.

¹⁹ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s.73.

²⁰ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, s.71-72.

²¹ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, s.75.

²² İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, s. 115-116.

akıl yardımına başvurulduğunu ifade eder.²³ Felsefenin metafizik alanını ciddi eleştiriye tâbi tutan düşünürüne göre, metafizik doğaüstüdür ve burada vahyin sözü geçer, akıl yetersizdir. Dolayısıyla bu bilgiyle uğraşanlar yanlış yola girmişlerdir. Ancak Gazâlî gibi temel felsefî disiplinlerin her birini teker teker gözden geçirdikten sonra felsefeyi bir bütün olarak reddetmeyen İbn Haldun, sınırlı olarak kabul eder.²⁴ Bununla birlikte, özellikle tarih ilminin problemlerini felsefî yöntemle çözmek istemesi ve bu alanda dinsel bilgiye yer vermeden orijinal ümran düşüncesine yönelmesi bakımından tamamen Gazâlî gibi düşünmediğini de söylemek gerekir.

İslâm düşüncesinin en önemli tartışma alanlarından birisi olan din ve felsefeye dair görüşler ve bunların birbiriyle olan münasebeti, Osmanlı âlimleri tarafından da merak edilen ve takip edilen konulardan olmuştur. Özellikle bu âlimlerin içinden felsefe ve kelâm ile ilgili pek çok eser kaleme alan²⁵ ve ilimler taksiminde din ile felsefeyi aynı tarafta göstererek kendine özgü yaklaşımıyla değerlendiren Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö.1551) dikkat çekmektedir. Nitekim ilimler taksimi, bilimsel düşünceye bir zemin hazırlamak ve bunun pratik alandaki yansımalarını görmek bakımından önem arz etmektedir. Zira ilimlerin birbiriyle olan münasebeti, konuları ve amaçları çerçevesinde geliştiği için, metafiziksel içeriklerini bilmek gereklidir. Bu minvalde din-felsefe ilişkileriyle ilgili üzerinde durulması gereken en önemli şeylerden biri varlığa dair bilgidir. Özellikle bu bilginin nasıl elde edildiği, insana kattığı değer ve nihai sonucu iyi tespit edilmelidir. Nitekim İslâm dünyasında ilim tasnifi geleneğine bakıldığında temelinde din-felsefe ilişkileri kaygısının yattığını görmek zor değildir. Her iki alanın konuları, amaçları, öncelikleri ve birbirine olan ihtiyacı ya da birbirine olan zarar ve faydaları gibi tespitler, meselenin anlaşılması açısından önemlidir. İşte bu sebeple Taşköprülüzâde'nin din-felsefe ilişkileri hakkındaki düşüncelerini anlamak için, öncelikle ilimler taksiminde bu alanları nasıl konumlandığını bilmeye ihtiyaç vardır.

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, Zakir Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1988, c. II, s.455.

²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. III, s.101-113; Ahmet Arslan, *İbn Haldun*, s.414.

²⁵ Taşköprülüzâde'nin kelâm ve felsefeye dair eserleri için bkz. "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri", *SDÜ. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2015/1, sayı:34, s.126-127; Ahmet Süruri, *Taşköprülüzâde'nin Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.18-20.

A. Din ve Felsefenin İlimler Tasnifindeki Yeri

Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinde din ve felsefeye ayırdığı alanı doğru anlamak, onun din ve felsefe anlayışını değerlendirmek bakımından gerekli bir husustur. Çünkü onun dinî ve aklî ilimler ayrımı ve bu ilimler arasında kurduğu bağlantı, hikmet-şeriat, din-felsefe, akıl-vahiy ve peygamber-filozof ilişkilerine dair ipuçları vermektedir. Bu minvalde din ve felsefenin ne olduğu tespit edilince, aralarındaki ilişkinin de mahiyeti ve keyfiyeti daha anlaşılır hale gelecektir. İslâm dünyasında Câbir b. Hayyân'ın *Kitâbü'l-Hudûd*'una kadar giden ve Kindî'nin *Kitâbu Aksâmi'l-İlmi'l-İnsî* adlı günümüze ulaşmayan eseriyle devam eden ilimler tasnifi geleneğinin ilk sistematik örneği Fârâbî'nin *İhsâul-Ulûm*'u olup²⁶, bu zincirin en yetkin ve şümüllü hali Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzuâti'l-Ulûm* adlı eseridir. Müellif mezkûr eserde 300'ü aşkın ilimden bahsetmekte, "ilimler tasnifi ilmi"ni, teorik felsefeye ait metafiziğin alt dallarından biri olarak görmektedir.²⁷

Taşköprülüzâde'ye göre varlık, mecazî olarak yazıda ve sözde; gerçekte ise zihinde ve dış dünyada olmasına göre taksim edilir.²⁸ Buradan hareketle tasniften önce ilimlerin varlık alanlarına, sonra da elde edilmiş yöntemlerine dikkat çeken düşünür, yazıda, sözde, zihinde ve dış dünyada (a'yanda) olmak üzere dört çeşit ilimden bahseder. Bunlardan yazı, söze; söz, zihinde olana; zihinde olan da dış dünyada olana delâlet eder. Hakiki ilim dış dünyadaki varlıkla ilgilenen yani nefsü'l-emrdeki durumuna göre araştırma yapan, zamanın değişmesi ile değişmeyen, memleket ve dinlerin değişmesi ile bozulmayan ilimdir. Yazıda, sözde ve zihinde olanlar ise alet ilimleridir. Hakiki ilim şeriatın getirdiği ile ilgilenirlerse dinî, aklın verileriyle ilgilenirlerse felsefî (hikemî) ilim olur. Dinî ve felsefî ilimlerin hem teorik hem de pratik alanları vardır. Alet ilimlerinin metodu düşünme (nazar) ve akıl yürütmedir (istidlal), hakiki ilimler ise hem düşünme ve akıl yürütme hem de tasfiye yolunu metot olarak kullanır. Akıl yürütme metodu

²⁶ İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, İstanbul, 2000, c. XXII, s.113.

²⁷ Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzuâti'l-Ulûm*, Thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, Kahire, 1968, c. I, s. 324. Eserin Türkçe çevirisi için bkz. *Mevzuâtü'l-Ulûm*, Çev. Kemal Efendi, Sad. Mümin Çevik, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1975.

²⁸ Taşköprülüzâde, *el-Meâlim fî İlmi'l-Kelâm*, Ahmet Süruri, Taşköprülüzâde'nin Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri içinde, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.173.

İbrahim peygamberin (tarikätü'l-Halîl), tasfiye metodu da Muhammed peygamberin (tarikätü'l-Habîb) yoluna benzemektedir.²⁹

Taşköprülüzâde'ye göre insanlar bilgiye ulaşmak bakımından dörde ayrılırlar:

Birincisi; Allah'ın ihsanını gözetemeyen zamanın darlığından dolayı akıl yürütme yolunu bilmeyen, fitrî istidatlarına göre tasfiye yoluna yönelen ihtiyarlar,

İkincisi; akılları sağlam olmayan ihtiyar hükmündeki gençler,

Üçüncüsü; zeki ve akıllı ama nazarî ilimde taklit derecesinden kurtulmuş bir âlim bulamayan gençler (bunlar da ihtiyar hükmündedir),

Dördüncüsü; Allah'ın takdiri müsaade olunca hakkı batıldan ayıran arifle buluşan gençlerdir.

Düşünüğe göre insanın sonsuz mutluluğa kavuşması, her iki alandaki yetkinlikle mümkün olabilir. Bu sebeple nazarî yani aklî ve dinî ilimlerde bilgi sahibi olduktan sonra, tasfiye yoluna yönelmek gereklidir. İlim ve amel, akıl ve iman, nazar ve tasfiye her iki alanın da birlikte olması gerektiğine inanan Taşköprülüzâde, “Her ilim sahibinin üstünde âlim vardır. Sizden bana yakın olanlar idrak ve akıl sahipleridir. Sonra, onlara yakın olanlardır. Sonra, onlara yakın olanlardır.” hadisini örnek gösterir ve bu minvalde eserini akıl yürütme metodu ve tasfiye metodu bakımından iki tarafa ayırır. Ona göre akıl yürütme metodunu kullananlar, ilimde derinleşenler (râsihûn); tasfiye yolunu kullananlar ise sıddıklardır.³⁰ Taşköprülüzâde'nin ilimleri ontolojik bakış açısıyla ele alması ve burhan delilindeki verilere göre ilimlerin hakikatini tespit etmesi onun bilimsel metodolojisini anlamak bakımından önemlidir. Nitekim bu açıdan din ve felsefeyi gerçek dünyadaki varlık alanları olarak gören düşünür, onların anlaşılma ve uygulanabilir olma durumlarını göz önünde bulundurmaktadır.

Taşköprülüzâde ilimleri ana dal anlamına gelen “devha” ismiyle önce yedi kısma, sonra da her birini kendi aralarında çeşitli kollara ayırmaktadır. O, ilk altı devhayı “birinci taraf”, yedinci devhayı ise “ikinci taraf” olarak adlandırmıştır.

²⁹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 66-69,74; *Mevzuâtü'l-Ulûm*, s. 89-90, 93.

³⁰ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 67-68; *Mevzuâtü'l-Ulûm*, s. 89.

Birinci taraftaki altı devha teorik ve pratik yönleriyle akli ve dini ilimleri içerir:

1. Yazı ilimleri,
2. Dil ilimleri,
3. Mantık ilimleri,
4. Nazari hikmet (teorik felsefe),
5. Ameli hikmet (pratik felsefe),
6. Din ilimleri ve onların alt dallarıdır.³¹

İkinci taraf ise yedinci devha olarak gösterilen bâtın ilimleridir:

1. İbadât,
2. Âdat,
3. Mühlikât,
4. Münciyât'tan oluşur.³²

Taşköprülüzâde ilimler taksiminde felsefeyi, dördüncü ve beşinci devhada ele almıştır. Buna göre dördüncü devha, felsefenin teorik alanıdır ve 10 şubeden oluşur:

1. şube: Metafizik (İlâhiyât),
2. şube: Metafiziğin alt dalları; insan nefsinin ilmi (ilmü marifeti'n-nüfûsi'l-insâniyye), melekler ilmi (ilmü marifeti'l-melâike), ahiret ilmi (ilmü marifeti'l-mead), peygamberlik ilmi (emârâti'n-nübüvve), mezhepler ilmi (ilmü makalâti'l-firak), ilimler taksimi ilmi (ilmü takâsîmi'l-ulûm),
3. şube: Fizik,
4. şube: Fiziğin alt dalları; tıp, bitkiler, hayvanlar, çiftçilik, madenler, cevherler, oluş ve bozuluş, yıldızlar, sihir, tılsım, simya, kimya vs.,

³¹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 77-403, c. II, s. 3-604.

³² Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 7-564. Taşköprülüzâde bu ikinci taraf ayırımında Gazâlî'nin *İhyâ* adlı eserindeki ilimler sınıflamasından etkilenmiştir. Nitekim Gazâlî bu eserde mükâşefe ve muamele ilimleri şeklinde iki temel gruptan söz eder. Birincisi nazarî ilimlere, ikincisi de amelî ilimlere karşılık gelmektedir. Hüseyin Sarioğlu, "Taşköprülüzâde'de İlim ve Felsefe", *Osmanlı Bilim Tarihinde Taşköprülüzâdeler Sempozyumu*, Kastamonu-Taşköprü, 2006, s. 57, 59.

5. şube: Fiziğin alt dallarının dalları; beslenme, eczacılık, tıp, hacamat, cerâha vs.

6. şube: Matematik,

7. şube: Geometri,

8. şube: Astronomi,

9. şube: Aritmetik,

10. şube: Musikîdir. Geometrinin alt dalları, astronominin alt dalları, aritmetiğin alt dalları, musikînin alt dalları gibi her birinin alt dalları vardır.

Beşinci devha, felsefenin pratik alanıdır ve 4 şubeden oluşur:

1. şube: Ahlâk,

2. şube: Ev idaresi,

3. şube: Siyaset,

4. şube: Pratik felsefenin alt dalları; hükümdarların edebi, vezirlerin edebi, ihtisâb, ordu ve askerlerin komutanları şeklinde taksim edilmiştir.³³

Dinî ilimleri altıncı devhada ele alan müellif, onları 8 şubeye ayırır:

1. şube: Kıraat,

2. şube: Rivayet-i hadis,

3. şube: Tefsir,

4. şube: Dirayet-i hadis,

5. şube: Usul-i din (kelâm),

6. şube: Usul-i fıkıh,

7. şube: Fıkıh,

8. şube: Dinî ilimlerin alt dalları; Kıraat ilminin alt dalları harflerin mahreçleri, duraklar, kıraat sebepleri, Mushaflardaki Kur'an'ın yazılması, Mushaf yazılmasının adabıdır. Diğer şube olarak ayrılan dinî ilimlerin de alt dalları vardır.³⁴

³³ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 309-415.

³⁴ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. II, s. 6-604. Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-Saâde*'ye belki de taslak mahiyetinde kaleme aldığı *es-Saâdetü'l-Fâhire fi Siyâdeti'l-Âhire* adlı

Geleneğe uyarak teorik felsefeyi metafizik, fizik ve matematik olarak taksim eden müellife göre metafizik, ilimler arasında en yüksek ve değerli olanıdır. Felsefenin düşünce ve fiil alanını ayırıştırarak insanın her iki alanda yetkinleşmesinin önemine vurgu yapan Taşkoprülüzâde'ye göre teorik felsefe, daha önce tedvin edildiği için kelâm ilminin başlangıcını oluşturmaktadır. Zira felsefi ilimler insanın gücü yettiği derecede dış dünyadaki varlıkların hallerinden bahseden ilimdir. Varlık bizim gücümüze ve seçimimize göre olursa pratik, bizim seçimimiz ve gücümüz söz konusu olmazsa teorik felsefe olur. Teorik felsefenin metafizik bölümünün amacı, sonsuz mutluluğu elde etmek için gerçek bilgiye ulaşmaktır. Bu da insanın amaçları arasında en önemlisidir. Ancak bu ilmin inceliklerini elde eden kişi, kazancın en büyüğünü elde ederken; aşırı giden ve ayağı kayan ise yanlış yola girer ve sapkınlığa düşer. Taşkoprülüzâde'ye göre metafizik düşünce bakımından iki grup dikkat çeker: Birisi reisleri Aristoteles olan, metot olarak fikir ve düşünceyi kullanan Meşşâîler, diğeri de hem tasfiye hem de riyazî düşünce yolunu kullanan İşrâkîler'dir. Bu ikinci yolda olanlar eskilerden Sokrat ve Eflatun, sonrakilerden Gazâlî ve Sühreverdi'dir. Bunlar zevk ve keşfe ulaşmış tasavvuf ehlidir ve önemli başarılar elde etmişlerdir.³⁵

eserinde biraz daha farklı ve özet şeklinde bir ilimler tasnifiyle karşılaşmaktayız. Bu eserde 150 kadar ilimden bahsedilmektedir. Mezkûr eserde ilimler, her birine devha adı verilen akli, itikâdi ve ameli olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Akli ilimler; Arapça âli-lafzi ilimler ve manevi âli ilimler olarak iki şubeye ayrılmakta, birinci şube söz ve yazı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İtikâdi ilimler; şer'i (dini) itikâdi ve hikemî (felsefi) itikâdi ilimler olmak üzere iki şubeye ayrılmakta, felsefi ilimler; ilahî, tabii ve riyazî (matematik) olmak üzere üç kısma, matematik ilimler de hendese, heyet, aritmetik ve musiki olmak üzere dört türe (nev'î) ayrılmaktadır. Üçüncü devha olan amelî ilimlerin birinci şubesinin ilk kısmı fıkıh, ferâiz, dua, saati bilme, âsâr ikinci kısmı ihtisâb, asker ve harple ilgili ilimler, diğeri şube de ahlâk, dekorasyon ve siyaset ilmidir. Bu taksimde dil, yazı ve mantık ilimleri alet ilimlerindedir. Hatta manevi âli ilimler mantıkla birlikte, nazar ve münazara ilmi, cedel ve hilâf ilminden oluşur. Bu taksimde önemli olan nokta dinî ve felsefi ilimleri *Mevzuâtü'l-Ulûm*'da olduğu gibi, aynı kısımda vermesidir. Ancak din ve felsefe ilimleri *Mevzuâtü'l-Ulûm*'da itikâdi ilimler başlığı altında yer almayıp ayanda bulunan hakiki ilimler olarak verilirler. Dinî ilimler kıraat, tecvit, vukûf, mushaf, nâsih-mensûh, esbâb-ı nüzûl, garâibu'l-Kur'an, tefsir, hadis, tıbbî'n-nebevî, usûli'd-din, fıkıh ve fıkıh usûlüdür. İlahî (metafizik) ilimler tasavvuf, fenâ ve bekâ, zühd ve vera', ahiret, cefr ve kaza ilmidir. Taşkoprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhire fi Siyâdeti'l-Âhire*, Mustafa Necip Yılmaz, (Taşkoprülüzâde ve es-Saâdetü'l-Fâhire içinde), İstanbul, 1991, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 13-125.

³⁵ Taşkoprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 312-313; *Mevzuâtü'l-Ulûm*, 249-250; Taşkoprülüzâde, *es-Saâdetü'l-Fâhire fi Siyâdeti'l-Âhire*, s. 78-81. Taşkoprülüzâde

Taşköprülüzâde'ye göre pratik felsefenin ilk bölümü ahlâktır. Ancak teorik felsefenin konusu eylemden başka bir şey olduğu halde, bu onun eylemin niteliğini araştırmaması anlamına gelmediği gibi; pratik felsefenin de konusu eylemler olmasına karşın, onun araştırma yönü sadece eylemin niteliği ile ilgili olmasını gerektirmemektedir. Dolayısıyla pratik felsefe de kendi içinde teorik ve pratik felsefe olarak ikiye ayrılır.³⁶ Pratik felsefenin ikinci bölümü ev yönetimi, üçüncü bölümü siyaset ilmidir.³⁷ Felsefenin pratik alanıyla ilgili Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâdıla*'sından etkilenen Taşköprülüzâde, fiil ve davranışların nasıl olması gerektiğine dair değer yargılarından ve felsefe ilminin insanı mutluluğa ulaştırma görevinden bahsederek kişi, aile ve toplum bakımından yönetimin önemine yer vermektedir. Zira kişinin kendini yönetmesi ahlâk, ailesini yönetmesi ev idaresi, toplumu yönetmesi ise medeniyettir.

Taşköprülüzâde'nin taksiminden anlaşıldığı üzere o, din ve felsefeyi aynı tarafta ele almakta, iki ilmi de zâhirî ilimlerden görmektedir. Din gibi felsefe de insanlık için gerekli olan, hakiki ilimlerden biridir. Zahirî ilimler alanı teorik ve pratik bilgileri kapsamakta, ikinci taraf ise bâtinî ilimlerden olup, ibadetler ve tasavvuf gibi daha ziyade teorik ve pratik ilimlerin neticesini teşkil etmektedir. Taşköprülüzâde'ye göre başka bir söylemle ilim, husûlî ve hudûrî olmak üzere ikiye ayrılır. Husûlî ilim duyularla anlaşılan nazar ve akıl yürütme yoluyla elde edilirken, hudûrî ilim birisi riyazet ve mücadele, diğeri mükâşefe olan tasfiye yoludur. İnsan da somut beden ve soyut ruhtan mürekkep olduğu için, onun duyularına ve kalbine tesir eden ilim alanları söz konusudur. Aslında insanın ruh ve bedenden meydana gelmiş olması bu ilimler arasındaki ilişkiye neden olur. Nefs aynaya benzediği için bu aynanın parlaması mutlaka ilim amel bütünlüğü ile gerçekleşmeli ve kişi

---

dördüncü devhada ayandaki ilimleri iki kısma ayırır. Bunlardan birisi mücerred görüş ve sırf akıl gerektirdiği için felsefî ilimler, diğeri de şeriat kaideleri üzere meselelerden bahseden usûlu'd-din ilmidir. Ancak kelam ilmi daha sonra tedvin edildiği için ikinci tarafta ele almanın daha münasip olduğunu söyleyen müellif bu sebeple onu pratik felsefeden sonra anlatacağını söyler. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 311; *Mevzuâtü'l-Ulûm*, s. 249.

³⁶ Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, Ed. Ömer Türker, Çev. Müstakim Arıcı, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2014, s.32.

³⁷ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 403.

tasfiye seviyesine yükselmelidir. Zira sadece akıl yürütme yoluyla nefsin parlaması mümkün değildir.³⁸

Taşköprülüzâde diğer taraftan ilimleri beğenilen (mahmûd) ve kötülünen (mezmûm) ilimler olarak da tasnif etmiştir. Ancak bununla ilgili görüşlerine din-felsefe ilişkisi bağlamında yer verileceği için diğer başlıkta anlatılacaktır. Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifine bakıldığında ilimleri çeşitli özelliklerine göre değerlendirdiği görülmektedir. Aslında onun amacı, hangi açıdan ilimlere yaklaşırsa yaklaşılsın dünyevî ve uhrevî fayda ve mutluluğu kazanmak olmuştur. Ancak yine de buradaki ölçü, dinî ilimlerin herkes tarafından öğrenilmesi gerektiğidir. Dolayısıyla diğer ilimler dinî ilimlere uymalı ve yardımcı olmalıdır. Nitekim ebedi mutluluk, ancak gerçek bilgiyle ve bu bilginin davranışa dönüşmesiyle sağlanacaktır. Düşününürün burada anlatmak istediği şey, âlimin bilgisiyle amel etmesi konusudur. Ona göre ebedi mutluluk ve sonsuz kurtuluş ilim ve amelsiz olamaz. Çünkü ilim ve amel birbirine yardımcı olan ikiz kardeşlere benzerler. Dolayısıyla ilimde derinleşen kimse o ilme uygun davranış göstermelidir. Zira amelde kusur olursa, ilimde kemâl olmaz.³⁹ Bu ifadeler felsefî düşüncede tartışılan teorik ve pratik aklın yetkinleştirilmesiyle benzerlik göstermektedir. Taşköprülüzâde'de de birinci taraf ilimlerini öğrenen kimse için, ikinci tarafla ilgili bir yaşam tarzı gerçekleştirmek isteği gözden kaçmamaktadır. Nitekim insanın gerçek mutluluğa ve yüce âlemlere ulaşması, ancak bu iki alanda yetkinleşmesiyle mümkün olacaktır.

B. Taşköprülüzâde'nin Din ve Felsefeye Bakışı

Taşköprülüzâde'de din-felsefe münasebeti, Allah-evren-insan ilişkileri bağlamında ontolojik, epistemolojik, etik ve sosyal problemleri içermektedir. Nitekim insan yaşamının anlamlı olması hakikat bilgisine, bu bilgiye uygun eylemde bulunmaya ve dolayısıyla her türlü mahlûkat arasındaki ilişkinin

³⁸ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 5-7. Mezkûr sayfada Taşköprülüzâde "Allah'ın kendisine verdiği faydalı ilim ve amel edene, Allah bilmediği çok ilim ve faydaları öğretir ve verir." Hadisini naklederek ilimler tasnifindeki ikinci taraf diye ayırdığı mükâsefe ilminin, ilim ve amelin neticesi olduğunu söyler.

³⁹ Taşköprülüzâde, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, c. I, s. 66; "Taşköprülüzâde'nin Felsefe, Kelâm ve Tasavvufa Bakışı", II. *Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu, Kastamonu'nun Manevi Mimarları*, 04-06 Mayıs, Ed. M. Atalan, A. Çekin, C. Çuhadar, Kastamonu, 2014, s.537.

düzgün tanzim edilmesine bağlıdır. Bu, aynı zamanda insanın yaratıcısına karşı sorumluluğuna da yön veren ve sonsuz mutluluğa hazırlayan işlevsel bir bağdır. Diğer taraftan din-felsefe ilişkisi insanın biyolojik yapısıyla alakalı bir durum sergilemektedir. Madde ve ruhtan müteşekkil insan bir taraftan bedenine yönelik duyu verileriyle algılama şeklinde olan ilimleri elde ederek onların gerekliliklerine cevap bulmakta, diğer taraftan ruhun algılayabileceği ve tatmin olacağı alana yönelmektedir. İşte bu sebeple düşünürümüz insanın bilme ve eylemlerinde, din ve felsefenin insana kattığı faydayı göz önünde bulundurmaktadır. Böylece Taşköprülüzâde genel olarak ilimleri üst perdede peygamberden alınan şeriat (din) ilmi ya da şer'i olmayıp idrakinde aklın işe yaradığı felsefî ilimler olarak görmekte, bunları da beğenilen ve beğenilmeyen, yararlı ve zararlı olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre tıp, hesap, veraset gibi hayatın devamını sağlayan, insanlık ve sıhhatin düzenini oluşturan ilimler, beğenilen aklî ilimlerdendir. Öğrenilmesi de bir kısım insanların bilmesinin yeterli olduğu farz-ı kifâye cinsindedir. Ancak büyü, hokkabazlık, göz boyacılığı gibi dünya işine yaramayan, iyi şeyleri bozan ilimler kötülener ve zararlı ilimlerdendir.⁴⁰

Dinî ilimlere gelince bunların hepsi beğenilen ve kıymetli ilimlerdir. Ancak bazı ilimler bu ilme bürünüp, onun gibi görünür ve şer'i zan olurlar. Nitekim dinî ilimler de dünyevî ve uhrevî olmak üzere ikiye ayrılır. Taşköprülüzâde'ye göre aslında ilmin bizzat kendisi, kötülener ilim olamaz. Çünkü kötülük, ilmi öğrenen kişiden kaynaklanır ve bu durum bilginin doğru anlaşılması ile alakalı bir husustur. Felsefî ilimlerle uğraşanların da böyle olduğunu düşünen Taşköprülüzâde, onların doğruyu yanlıştan ayıramadığını, başkalarını etkilemek için büyü ve tılsım gibi ilimleri kullandıklarını söyler. Aslında nücûm yani yıldızlar ilmi kötülener değil, bilakis çok değerli ilimdir. Hatta Kur'an'da buna pek çok misal verilir. Ancak kaza ve kaderle ilgili bahis konusu olduğunda bu ilmin müsebbipleri, iyilik ve kötülüğü açıklayarak gaybdan haber vermek için büyü ilmini kullanmışlardır. Bu da dinî bakımdan istenmeyen bir durumdur. Diğer taraftan dinî ilimler de yanlış kullanıldığında beğenilmeyen ilim durumuna düşebilir. Mesela fıkıh ilminde âlimler, ilk dönemlerde uhrevî meseleler ile meşgulken, sonradan dünyevî konularla ilgilenir olmuşlardır. Dolayısıyla geçmişte beğenilen ve yararlı olan ilim, neredeyse kötülener

⁴⁰ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s.10.

ve zararlı bir ilim haline gelmiştir. Tevhit, zikir ve tezkir, hikmet ve şiir gibi ilimler de asıl maksatlarından çıkan ve eleştirilen ilimlerden olmuşlardır.⁴¹ O halde mesele ilmin nasıl ve niçin kullanıldığına göre değişmektedir. Din ve felsefenin kendisi kötü ve zararlı olmadığı halde, onlarla meşgul olanların anlayış kapasitesine ve dinî bilgilerinin seviyesine göre farklılık olabilmektedir.

Taşköprülüzâde'ye göre din ve felsefenin değeri, insana kattığı fayda bazında ele alınmalıdır. Çünkü kendi ifadesiyle ilimler çoktur ve bunların hepsini bilmeye ömür yetmeyecektir. Bu sebeple yapılması gereken şey, ilimler arasında doğru seçim yapmak ve sıralamayı iyi tespit etmektir. Bu bakış açısı din ve felsefe arasındaki hiyerarşiyi ve bunların birbiriyle olan ilişkisini göstermek bakımından önem arz etmektedir. O halde hakikati elde edip, gerçek mutluluğa ulaşmak için önce Allah'ın kitabı, sonra sünnet, sonra tefsir ve kitabın diğer ilimleriyle uğraşmak gereklidir. Daha sonra fıkıh ilmine geçmeli, sarf ve nahivden gerektiği kadar öğrenilmelidir. Kelâmda inanç meselelerini öğrenmeli, cedel ve hilaf herkes için gerekli değildir, mantık da kelâma dâhildir. Felsefî ilimlere gelince dine muhalif olan meselelerin çoğu metafizikle, bazıları da tabiatla ilgili olsa da her konuda çelişme söz konusu değildir. Özellikle matematik alanında çelişki hiç yoktur. Ancak asıl gerekli olan ahiret ilimlerine yönelmektir. Bu da muamele ve mükâşefe ilmidir.⁴² Taşköprülüzâde dinî ve felsefî ilimler arasında derece farklılığı olduğunu kabul etse de "İlim öğrenmek erkek ve kadın her Müslümana farzdır." "İlim Çin'de de olsa arayınız, alınız."⁴³ ifadelerinden yola çıkarak, insanlığa faydası olan her türlü ilmin peşinden gitmek gerektiğini söyler. Nitekim ona göre insanlığa yararı bakımından büyüü bertaraf etmek için büyü ilmini öğrenmeye ihtiyaç vardır ancak başka maksat için kullanılmamalıdır.⁴⁴

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere felsefe, dine aykırı olmamak şartıyla önemlidir. Hatta dini anlamak ve açıklamak için pek çok ilke ve metot felsefe ilminde bulunmaktadır. Mutluluk

⁴¹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s.10-13.

⁴² Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 15-16.

⁴³ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s.9.

⁴⁴ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 338.

ahirete iyi hazırlanmakla mümkündür. Ancak bunu sağlayan dinî ve felsefi ilimlerin üstünde bulunan tasavvuf gibi gözüke de bu ilmin uygulanabilirliği, diğer iki alanın doğru öğrenilmesine bağlıdır. Taşköprülüzâde'nin bu düşüncelerini teyit etmek için aşağıdaki sözlerine bakmak gerekir:

Aklî ilimler taklit ve kulaktan duyma yoluyla değil, öğrenme ve istidlal yoluyla hâsıl olur. Dinî ilimler ise peygamberden taklit yoluyla elde edilir. O da Allah'ın kitabını ve sünneti öğrenmekle olur. Aklî ilimler kalbin selameti için yeterli değilse de dinî ilimleri anlamak için gereklidir. Yalnız dinî ilmi önemli gören ve aklî ilmi gereksiz gören cahildir. Yalnız aklı yeterli görüp dinî ilmi önemsemeyen de mağrurdur. Öyleyse bu iki firkadan da olma, her ikisini birleştirenlerden ol! Çünkü aklî ilimler gıda, dinî ilimler de ilaç gibidir. Her kim aklî ilimler, dinî ilimlere uymaz zanneder ve ikisini birleştirmeyi imkânsız görürse kördür, basiretsizdir. Cahillikten Allah'a sığınırız. O halde böyle söyleyen kimse kendisine göre dinî ilimlerin bazısı bazısına uymayınca nasıl davranacaktır? Ya aklî ilimlerin faydasını itiraf edecek ya da dinde noksanlık olduğuna inanıp hamurdan kılı çekip çıkarmak gibi dinden çıkacaktır. Aklî ilimler hem tıp, matematik, yıldızlar ilmi gibi dünyevî, hem de kalbin hallerini bilme, amellerin âfetleri, Allah'ın sıfatlarını ve fiillerini bilme ilmi gibi uhrevî ilimlerdir. Bu ikisi iki kefeli terazi gibidir, doğu ve batı gibi de görülür. Din ve akıl kuma gibidir, birini sevindirirsen diğerini kızdırır ve gücendirirsin. Bunun için bazı din âlimlerini dünyevî ilimler konusunda cahil görürsün, tersi de olabilir (aklî ilimle meşgul âlimleri din konusunda cahil görürsün). Din ve dünya işlerinde basiret sahibi olup, ikisini birleştirmek ancak Ruhü'l-Kudüs ile desteklenen peygamberlere kolay olur. Diğer insanlar böyle olmayıp, bunlardan biriyle meşgul olduklarında diğerinden ayrılırlar.⁴⁵

Din ve felsefe birlikteliğini destekleyen, hatta bunu tavsiye eden Taşköprülüzâde'ye göre din bilgisinin değeri, kaynağının vahiy olmasından kaynaklanır. Çünkü:

Dinî ilimler insanların kendisinden pay almaları bağlamında şerai' ilmi olarak isimlendirilmiştir. Çünkü şeriat sözlükte kendisinden su içilen kaynak demektir. Şeriat insanların kendisine uyduğu din ve

⁴⁵ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 323-324.

kendisi üzerinde toplandıkları millet olarak da isimlendirilmiştir. Ayrıca vahyi indiren melek anlamında namus kelimesinden türediği için nevâmis ilmi olarak adlandırılmıştır. Sözlükte de sivrisinek anlamına gelir. O da insanın kulağına seslenir (vızıldar). Çünkü bu, sır vereceği kişinin kulağına konuşan sır sahibine benzer. Namus kelimesi de buna benzetilmiştir.⁴⁶

Taşköprülüzâde'ye göre her ne kadar dinin kaynağı vahiy olsa da dinî ilimlerin asıllarında ve dallarında akıldan ve felsefî metottan faydalanmak gereklidir. Bu sebeple dünya ve ahirette mutluluğun vesilesi olan akıl, ilmin kaynağı ve esasıdır. Dolayısıyla aklın şeref ve üstünlüğü zorunlu olarak bilinmektedir. İlimin aklın neticesi ve meyvesi olması kabilinden, ilmin şerefini gösteren her şey aklın da şerefini gösterir. Mutasavvıflar onu yeri geldiğinde zemmetsele de kelâm ilminin dahi esası akıldır. Dolayısıyla eğer akıl zemmedilirse dünyada övülecek hiçbir şey kalmayacaktır.⁴⁷ Aklın kullanılması bağlamında tefekkürün öneminden de bahseden Taşköprülüzâde'de Kur'an'da varlığa dair düşünmek, bakmak ve tefekkür etmek, emir mahiyetindedir. Çünkü insanın akllî bir varlık olarak farkındalık oluşturabilmesi ve ibret alması için kendisinden öncesini, nereden gelip, nasıl yaratıldığını ve bütün varlıkların inceliklerini düşünmesi gerekir. Bu sebeple tefekkürün hakikati; marifet, hal ve ilimden ibarettir. İlim de ancak tefekkürle meyvesini ve neticesini verir.⁴⁸ Neticede dinî ilimlerin öğrenilmesinde alet ilimleri ve felsefî ilimlerin fonksiyonu inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla vahyi akılla uzlaştırma çabası Taşköprülüzâde için önemli bir husustur. Çünkü dinin akıl verileriyle anlaşılabilir ve uygulanabilir olması, Tanrı-insan ilişkileri bakımından önemli bir konudur.

Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye adlı eserinde ayetlerden örnekler vererek felsefenin teorik ve pratik yönüne dikkat çeken Taşköprülüzâde, bir taraftan ilim ve ameli; diğer taraftan da felsefe (hikmet) ve dinin birlikteliğini göstermek istemektedir. Ona göre, "hikmet" diye adlandırılan ilmin

⁴⁶ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 3.

⁴⁷ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 22, 24. Aklın çalışma ilkelerini veren mantık, aynı zamanda felsefenin diğer kısımlarından önce gelen ilim olduğu için, zihinlerde olan ikinci derecedeki akli ilimlerdenidir. Bu ilmin önemi Allah'ın tanınması ve bilinmesini sağlamak olduğu için, farz ilimlerden kabul edilir. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 288.

⁴⁸ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. III, s. 541-546.

derecesine vahiyde işaret edilmektedir. Nitekim “Rabbim! Bana hikmeti ver ve beni salihlerden eyle” (Şuarâ, 28/83) ayetinin ilk kısmı teorik gücün yetkinleştirilmesine, ikinci kısmı da pratik gücün yetkinleştirilmesine işaret eder. “Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah’ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl” (Tâhâ, 20/14) ayetinde de yine ilk kısım teorik, ikinci kısım pratik gücün yetkinliği ile ilgilidir. O halde felsefenin pratik alanı olan ahlâk ilmi, ilkelerini nebevî şeriat ve yasalardan edinmekle birlikte, makbul ve müsellemler öncüllerden de yardım almaktadır.⁴⁹

Felsefenin pratik alanı olan ahlâk ilminde dahi din ve felsefe uyumu söz konusudur. Taşköprülüzâde'de ahlâkî erdemler; geleneğe uygun olarak tespit edilen hikmet, şecaat ve iffettir. Bu erdemler ifrat ve tefrit tarafında bulunduğu rezilet yani erdemsizlik olurlar. O halde bunların erdem olabilmelerinin koşulu itidal sınırında olmalarıdır. İtidal sınırında olmak da aklın, dine boyun eğmesiyle gerçekleşir. Çünkü din, erdemsizliklerin kökünü bütünüyle kurutmayı değil, erdemsizlikleri itidal noktasına çekmeyi emreder. Buradan da anlaşılacağı üzere Taşköprülüzâde'nin kendi söylemiyle din ile akıl arasında itilaf gibi görünen bu nokta, böylece çözülmüş olur.⁵⁰ Düşünürün “*aklın dine boyun eğmesi ifadesi*”nden, felsefe ve dinin birlikte olabileceği, ancak bir tercih yapmak gerekirse dinin öncelikli olacağı ve felsefenin dinin hükümlerinin dışına çıkmaması gerektiği yorumuna varmak mümkün gözükmektedir.

Taşköprülüzâde felsefeyi (hikmeti), nefsin bedenle birlikte iken metafizik bilgilere dalıp, gerçek cevherlere ulaştığı yetkinlik olarak tanımlar. Ona göre bu, teorik gücün meyvesi olan “ilme’l-yakîn” derecesidir. Bu derecenin dışında “ayne’l-yakîn” ve “hakka’l-yakîn” dereceleri vardır.

⁴⁹ Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s. 30.

⁵⁰ Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s.38. Taşköprülüzâde erdemi kürenin çapına benzetir. Ona göre erdem dümdüz çizgidir. Erdemsizlik ise dairenin çevresine paralel daireler gibidir. Kur’an’da orta yol ve onun dışındakiler şuna benzetilir: “Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun ve başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır.” (En’am, 6/153). Orta yol “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” (Hûd, 11/112) ayetinde belirtildiği üzere erdem de tanımını vermektedir. Taşköprülüzâde, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye*, s.48. Erdem tanımında Platon ve Aristoteles’in “orta yol” tanımını kullanan düşünür, bunun dindeki yorumunu da vererek, felsefî ve dinî bakış açısıyla meseleyi değerlendirmektedir.

Bunlardan ilk mertebe râsih âlimler ve tahkik seviyesine varan filozoflardır. İkinci mertebedekiler iki kısımdır. Mutasavvıf veliler ve müteellih filozoflar, hatta meczup bilgiler, diğerleri ise amelî ve nazarî halleri ile dosdoğru Allah'a yönelen peygamberler ve devlet başkanlarıdır. Üçüncü mertebedekiler de birlik ehli olup, dünyanın ne fânisine ne bâkisine ülfet etmeyenlerdir.⁵¹ Taşköprülüzâde tıpkı Sühreverdî gibi felsefe ilimlerinin kaynağı olarak İdris peygamberi görür. Zira Hermes olarak isimlendirilen İdris peygambere, nazarî hikmet ve yıldızlar ilmi de verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında peygamberdeki din ve felsefe, birbiriyle çelişmez gözükmemektedir. Aynı şekilde İslâm dünyasında din ve felsefeyi birleştiren âlimler şunlardır:

Felsefe ilimlerinde akıl yürütme yolunda bir derece vardır ki tasfiye yoluna yakın hatta ona bitişiktir. Bu mertebe, zevk ve tatma yoluyla, buna hikmetü'z-zevkiyye denilir. Selefte Sühreverdî bu mertebeye kavuşanlardandır. Halef âlimlerinden Şemseddin Fenârî Bursa'da, Mevlanâ Celaledin-i Devvânî de İran'da bu mertebeye kavuşanlardandır. Bunların reisi de Şeyh Sadreddin-i Konevî ve Kudbeddin-i Şirâzî'dir.⁵²

Taşköprülüzâde bu âlimlere daha sonra Kudbeddin Râzî, Taftazânî, Cürcânî, Hocazâde, Kastalanî ve Fahreddin Râzî'yi de ilave eder. Bu bilginler hem felsefî hem de dinî ilimlerde, hadis ve tefsir usullerinde, onların fûrûlarında mahirdirler.⁵³ Taşköprülüzâde'nin yukarıdaki âlimleri hikmet ve zevk sahibi olarak örneklendirmesi onun felsefe-kelâm ve tasavvuf ilişkilerine dikkat çektiğini gösterir. Nitekim onun eserlerinin

⁵¹ Taşköprülüzâde, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, s. 51-52. Taşköprülüzâde hikmeti elde etme bakımından insanlar arasında yaptığı derecelendirme konusunda Sühreverdî'den etkilenmiş görünmektedir. Nitekim Sühreverdî'nin filozoflar arasında yaptığı derecelendirme şöyledir: a) Sezgisel felsefede (teellühde) derinleşmiş olmakla birlikte bahsî (nazarî) felsefeden mahrum olan ilahî hakîm b) Sezgisel felsefeden mahrum olan bahsî filozof c) Hem sezgisel hem de bahsî felsefede üstad olan ilahî filozof d) Sezgisel felsefede uzman olup nazarî bakımdan orta ya da zayıf seviyede olan ilahî hakîm e) Nazarî araştırmada uzman sezgisel felsefede orta ya da zayıf olan hakîm f) Sezgisel ve bahsî felsefeyi öğrenmek isteyen kimse g) Sadece sezgisel felsefeyi öğrenmek isteyen kimse h) Sadece bahsî felsefeyi öğrenmek isteyen kimse. Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk*, Ed. ve İng. Çev. John Walbridge-Hossein Ziai, Brigham Young University Press, New York, 1999, s. 3.

⁵² Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 314.

⁵³ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 320.

çoğunda felsefî-keîâmî, aynı zamanda irfânî-işrâkî düşünceleri birlikte zikrettiği görülür.⁵⁴ Ona göre medeni hayatın evrensel gerekliliklerinden birisi, her çağdan, her dinden ve her milletten, aynı şekilde gerekli olan bilimler, sanatlar ve bunlarla ilgili kurumların gelişimidir. Bu açıdan bakıldığında felsefî ilimlerin aynı zamanda dinin de gereği olduğu fikrinin temellendirilmesi gerekmektedir. İlhan Kutluer'e göre bunun da fikrî geleneğe en uygun düşen yolu, felsefî bilimlerin "halidî-nebevî hikmet geleneği" ile irtibatını kurmaktır. Zira din ile felsefenin birbiriyle çelişmediği ancak bu şekilde ortaya koyulduğunda etkin olabilir ki Taşköprülüzâde de bunu gerçekleştirmiştir.⁵⁵

Diğer taraftan din ve felsefenin amaçları bir olsa da kaynaklarının farklı olması, zaman zaman çözümü ve anlaşılması zor olan meselelerle karşılaşılmasına sebebiyet vermiştir. Taşköprülüzâde'ye göre bununla ilgili düşünce tarihinde farklı çözüm yolları aranmıştır. Mesela keîâmîda konuşmak şer'i kaidelerle gerçekleşirken, felsefede dine uysun ya da uymasın akıl yürütme şeklindedir. Dolayısıyla keîâmî ilminin başlangıcını ve ilkelerini felsefenin metafiziğine benzediğini gören dinî âlimler, keîâmî felsefecilerin ortaya koyduğu mantık ilkelerine göre hareket ettiğini fark ederek, keîâmî mevzusunu genişletip "hariçte ve zihinde var olan mutlak malum" yapmışlardır. Böylece onun konusu, bütün konuları kapsar olmuştur.⁵⁶ Ancak bu çözüm her ne kadar din âlimleri tarafından felsefenin etkisinden kurtulma gibi gözükse de onun ilkelerini almak bakımından gerçek manada kopmayı göstermemektedir. Taşköprülüzâde felsefeye dair muhalif bir dil kullanmamış olmakla birlikte bazı durumlarda filozofları şöyle eleştirmektedir:

Selef âlimleri hikmeti çok hayır anlamında kullanırlardı. Bakara suresinde 'hikmet verilen kimseye çok iyilikler verildi' buyrulmuştur. Hadisi şerifte de 'Bir kimsenin hikmetten öğrendiği bir kelime onun için dünya ve dünyadaki her şeyden hayırlıdır' sözü nakledilmiştir. Ama şimdi hikmet kelimesi tabib, şair ve münecim için kullanılıyor. Hatta avam arasında kabak yuvarlayıp,

⁵⁴ Ahmet Süruri, *Taşköprülüzâde'nin Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*, s. 48.

⁵⁵ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, s.468.

⁵⁶ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. II, s. 597.

remilcilik davasında bulunmaya da hikmet adını verdiler. O halde dikkat buyurun! Birinci görüş ve mana nerede, ikincisi nerede?⁵⁷

Taşköprülüzâde felsefeyle meşgul olanların zamanla sihir, tılsım ve yıldızlar ilmiyle alâkadar olarak yanlış yola girdiklerini düşünmektedir. Diğer taraftan Gazâlî'nin filozofları üç meselede tekfir ettiğini anlatırken felsefeye dair olumsuz bir tavır sergilememektedir.⁵⁸ Gazâlî'ye göre filozoflar kesin delil yöntemine olan inançları sebebiyle vahye duyduğu saygıyı yitirmiş ve metafizik meselelerde kesin delile dayalı olarak cevap verebilecekleri iddialarıyla, eleştiriye tabi tutmadan tekrarlamışlardır. Hâlbuki taklit konusu sadece peygamberler söz konusu olduğunda kabul edilebilir.⁵⁹ Taşköprülüzâde peygamberleri taklit etmeyi dinin metotlarından biri olarak görse de felsefî âlimlerin yolunu takip etmeyi önemli bulmaktadır. İbn Rüşd gibi dinle felsefenin çatışmadığını düşünerek şu ifadeleri nakletmektedir:

Felsefe ilimlerinin dinî ilimlere muhalif olduğunu zannetmemelidir, öyle değildir. Birbirine muhalif görünen meseleler basit meselelerdedir, bunların sayıları çok değildir. Bazı meseleler görünüşte çatışıyormuş gibi olsa da derinlemesine araştırıldığında din ile felsefenin muvafık ve uygun, hatta aynı olduğu anlaşılır.⁶⁰

Düşünürümüzün din ve felsefe ilişkilerine dair sözleri bazen birbiriyle çelişir gibi gözükse de aslında onun anlatmak istediği şey, felsefenin dine muhalif olmadığı halde, felsefecilerin Kur'an ve sünnete uygun olmayan ifadeler kullanmaları neticesinde problem çıkmasıdır. Tam da bu sebepten ötürü felsefeye olumsuz gözle bakılmaktadır.⁶¹ O halde felsefenin değil de felsefeyle meşgul olanların hataları neticesinde meydana gelen din-

⁵⁷ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. II, s.14; Fahri Unan, "Taşköprülüzâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın İlim ve Âlim Anlayışı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. 17, İstanbul, 1997, s. 169-170.

⁵⁸ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 501.

⁵⁹ Frank Griffel, *Gazâlî'nin Felsefî Kelâmı*, Çev. Halil İbrahim Üçer, Muhammed Fatih Kılıç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s.201.

⁶⁰ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, c. I, s. 320.

⁶¹ Murtaza Korlaeçi, "Din-Felsefe Etkileşimi", *AÜİF Dergisi*, c. XXXIX, sayı:1, 1999, s.75-76; İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.53; Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi Kaygılar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, c. I, s. 492.

felsefe çatışması gibi görünen mesele, felsefenin kusuru değil, onu yanlış kullanan filozofların kusurudur. Aynı problem dinî ilimler için de söz konusudur. Çünkü tarihte dinî ilimleri de yanlış değerlendirenler olmuştur ki bu tamamen onların sorumluluğuna bağlı olup, asla dinin kendisinden kaynaklanmayan bir durumdur.

Taşköprülüzâde'den sonra Kâtip Çelebi (ö.1657), felsefe-din uzlaşması konusunda çaba sarf eden âlimlerin Osmanlı düşüncesinde makbul olduğunu söylemiştir. Bu durum Osmanlı düşünürleri arasında çoğunlukla kabul görse de farklı görüşte olan âlimler de olmuştur. Kâtip Çelebi Osmanlı'nın çöküş döneminde felsefe ilimlerinin ders programlarından kaldırıldığını, dolayısıyla ne felsefenin ne hidaye ne de ekmelin kaldığını, bunun da Osmanlı medreselerinin yozlaşmasına neden olduğunu düşünmektedir. Hâlbuki ona göre bir kişinin ilmi alandaki değeri aklî ve naklî ilimlerdeki yetkinliği ile orantılıdır. Dolayısıyla felsefe ile hikmeti birleştiren Fenari, Ali Kuşçu, Kadızâde-i Rûmi, Hocazâde, Mirim Çelebi, İbn Kemal, Kınalızâde gibi filozoflar seçkin bilginlerdir.⁶² İşte bu bilginlerden biri de Osmanlı döneminde pek çok felsefî esere imzasını atan, özellikle de ilimler tasnifiyle felsefe ve dinî aynı tarafta görüp bunları birbirinin karşısına koymayan, aklî ilimler sayesinde dinin her türlü ayrılık ve karmaşadan kurtulacağını düşünen Taşköprülüzâde'dir.

Taşköprülüzâde'ye göre felsefe ilmiyle uğraşanların dinî kaideleri çok iyi bilmesi gerekir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi vahiy-akıl, din-felsefe çatışmasının önüne geçmek, vahyi akılla tevil ederken cehaletten dolayı yanlış yorumlara sebebiyet vermemektir. İbn Haldun gibi ilimlerin okunuş sırasını veren düşünürümüz, felsefe okuyacak kimsenin ilk önce tefsir, fıkıh ve diğer dinî bilgileri hakkıyla öğrendikten sonra, bu bilgilere başlaması gerektiğini tavsiye eder. İbn Haldun'a göre İslâmî bilgileri bilmeyen kimse bu bilgiyi öğrenmeye yanaşmamalıdır. Çünkü dinî bilgileri bilmeyenler ahiretteki kurtuluşları bakımından sıkıntılıdır. Felsefî bilginin bir meyvesi yoksa da deliller ve burhanlar düzenleyip davaları ispata çalışmakla zihinleri işletmeye ve keskinleştirmeye hizmet etmek için

⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi'l-Fünûn*, Haz. Şerafeddin Yalpkaya-Rifat Bilge, İstanbul,1941, c. I, s. 680; Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1993, s. 9; Remzi Demir, *Osmanlı İmparatorlu Döneminde Türk Felsefesi*, c. I, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s. 89.

faydalıdır. Çünkü bunların hükümleri sağlam temellere dayanır. Dolayısıyla sağlam bir meleke ve usul öğrenmek için bu bilgi gereklidir.⁶³

İslâm filozofları felsefî bilgiyi, Kur'an'ı tevîl etmenin imkânı olarak görmüşlerdir. Bu bakış açısıyla felsefî ilimler, dinin hizmetine sunulmuş; felsefe, hikmeti temsil eden dinî bir kavrama bürünmüştür.⁶⁴ Aslında felsefe, bilim, teknoloji ve düşünce geliştikçe vahiy daha iyi anlaşılacak ve Kur'an'ı daha derin ve zengin anlamlar dünyasıyla görmek mümkün olacaktır. Bu sebeple İslâm filozofları ortak bir dili gerçekleştirmek için uygun bir araç olarak felsefeyi seçerek, evrensel bir konuşmayı, felsefe kanalıyla gerçekleştirmek istemişlerdir. Şüphesiz İslâm veya din, felsefeden daha etkili bir alandır. Ancak evrensel bir dil için felsefenin aracılığı gerekmektedir.⁶⁵ İşte Osmanlı'nın önemli âlimlerinden olan Taşköprülüzâde de bu düşünceyi yerleştirmek için, felsefe-din ve felsefe-bilim adına bütün ilimlerin önemini anlatarak, hakikate ulaşmanın önemini vurgulamıştır. Sonuç olarak o, din-felsefe ilişkileri bakımından ne tam anlamıyla İbn Rüşd ne de Gazâlî gibi meseleye yaklaşmaktadır. Onun özgünlüğü meseleyi ontolojik olarak çözdükten sonra, din ve felsefeyi aynı tarafa yerleştirerek ancak birlikte olduklarında ikinci tarafa (muamelat ve tasavvuf alanına) geçebileceklerine işaret etmesidir.

Sonuç

Taşköprülüzâde'nin kendisinden önceki birikimi yansıtan, dinî ve felsefî ilimlerin sentezini ortaya koyduğu bilimler sınıflaması, metodolojik olarak sunulmuş ilimler tasnifi geleneğinin en yetkin örneğini temsil etmektedir. İlimleri varlık alanlarına göre taksim eden düşünür, din ve felsefeyi hakiki ilim olarak yorumlamakta, tedvin bakımından zamansal farklılığı da göz önünde bulundurmaktadır. Onun ilimler sınıflandırması, sıradan bir tasnif olmayıp, genel olarak varlıklar hakkında bilgiyi elde etme konusunda aklî, dinî ve kalbî diyebileceğimiz kaynaklar göz önüne alınarak genel bir bakış açısıyla verilmiştir. Neticede bilme, uygulama ve yaşama diyebileceğimiz bu alanlar ayrıştırılarak, her birinin birbirine olan ihtiyacı

⁶³ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. III, s. 112.

⁶⁴ İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, s. 165.

⁶⁵ Bayram Ali Çetinkaya, "İbn Rüşd'ün Projesi: Felsefe-Din Uzlaşımı", *Diyanet İlmî Dergi*, 2012, c. LXVIII, sayı: 3, s. 127, 130.

göz önünde bulundurulmuştur. İşte Taşköprülüzâde'nin bu bakış açısı din-felsefe ilişkilerini anlamak bakımından bize ışık tutmaktadır. O, din ile felsefe arasındaki münasebeti ilim ve amel uygunluğuna ilaveten, hakikate ve mutluluğa ulaşmadaki ortak noktalar bakımından ele almıştır. İnsanlığın yararına bütün ilimlerin birbiriyle uyum içinde çalışmasını öngören düşünür, bu iki alanın uygunluğunu ve birbirine olan desteğini vurgulamak istemiştir. Taşköprülüzâde'nin ilimler hakkında yaptığı yorumlarda dinî değerler, aklın yolunu takip eden medeniyet değerleriyle alâkalı bir şekilde ele alınmış ve böylece dinle birlikte devamlılığını sürdüren ilimler arasında bir senteze ulaşılarak, dinle felsefenin çatışmayacağı sonucuna varılmıştır.

Diğer taraftan Taşköprülüzâde'ye göre din ve felsefe arasındaki yanlış anlaşılmanın müsebbibi insanlardır ve bu alanların kendi özünde problem yoktur. Filozofların kusurlarından dolayı felsefe kötü sayılmadığı gibi, din de hatalı yorumlar neticesinde kötülenemez. Ancak düşünce tarihi özellikle felsefenin metafizik alanıyla ilgili filozofların dinle uyuşmayan fikirlerine tanık olmuştur. Bu sebeple din ve felsefenin çatışmış gibi gözüktüğü durumlarda akıl, dine tabi olmalıdır. Dolayısıyla felsefeyle meşgul olacak kişinin mutlaka dinî ilimleri bilmesi gereklidir. Din felsefeye yol gösterirken, felsefe de dini açıkladığı için yetkinleşme ve ebedi mutluluğa kavuşma, her iki alanın birlikte uyum içinde yürümesiyle gerçekleşecektir. İşte bu sebeple dinin anlaşılmasında akla ve felsefeye olan ihtiyaç, felsefe alanında dinin belirlediği öğretiler ve sınırlar kadar önem arz etmektedir. Neticede iki alanın muhatapları bakımından avam ve havas bağlamında bir hiyerarşiden söz edilse de asıl yüksek mevki bunları aşan kalple ilgili hallerdir. Bu da Taşköprülüzâde'nin felsefe-kelâm-tasavvuf alanlarında oluşturmaya çalıştığı sentezi göstermektedir.

Kaynakça

Alper, Ömer Mahir, *Akıl-Vahiy Felsefe-Din İlişkisi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

Arslan, Ahmet, *İbn Haldun*, İ. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydın, Hasan, “Sicistânî ve Harîrî’nin Eleştirileri Işığında İhvân es-Safâ’da Din-Felsefe İlişkisi”, *Kelam Araştırmaları*, 7/1, 2009.

Bıçak, Ayhan, *Türk Düşüncesi Kaygılar*, Dergâh Yayınları, c. I, İstanbul, 2009.

Cürcânî, *Ta’rifât*, Mektebeti Lübnan, Beyrut, 1983.

Çetinkaya, Bayram Ali, “İbn Rüşd’ün Projesi: Felsefe-Din Uzlaşımı”, *Diyanet İlmi Dergi*, c. LXVIII, Sayı: 3, 2012.

Demir, Remzi, *Osmanlı İmparatorlu Döneminde Türk Felsefesi*, c. I, Lotus Yayınları, Ankara, 2005.

Fârâbî, *Tahsilü’s-Saâda*, Thk. Cafer Ali Yasin, Dârü’l-Endülüs, Beyrut, 1983.

_____, *Kitâbu’l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Gazâlî, *el-Munkız Mine’d-Dalâl*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Tehâfütü’l-Felâsife*, Çev. Mahmut Kaya-Hüseyin Sarıoğlu, Klasik Yayınları, İstanbul, 2009.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990

Griffel, Frank, *Gazâlî’nin Felsefî Kelâmı*, Çev. Halil İbrahim Üçer, Muhammed Fatih Kılıç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

İbn Haldun, *Mukaddime*, Zakir Kadiri Ugan, MEB. Yayınları, İstanbul, 1988.

İbn Rüşd, *Faslu’l-Makâl*, Çev. Bekir Karlığa, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

İbn Sînâ, *Fî Aksâmi’l-Ulûmi’l-Aklîyye*, Tis’u Resâil içinde, Matbaatü’l-Cevaib, Kostantiniye, 1298.

_____, *en-Necât mine'l-Gark fî Bahri'd-Delâlât*, Thk. ve Dibâce Muhammed Takî Dânişpejûh, Danişgah-ı Tahran, Tahran, 1863.

İhvân-ı Safâ, *Resâ'ilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ (İhvân-ı Safâ Risaleleri)*, Çev. Ali Durusoy-Bayram Ali Çetinkaya-vd., ed. Abdullah Kahraman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, c. I.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi'l-Fünûn*, Haz.: Şerafeddin Yaltkaya-Rifat Bilge, c. I, İstanbul, 1941.

_____, *Mizanü'l-Hak fî İhtiyari'l-Ahak*, Haz.: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1993.

Kindî, "Tarifler Üzerine", *Felsefî Risâleler*, Çev.: Mahmut Kaya, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Korlaelçi, Murtaza, "Din-Felsefe Etkileşimi", *AÜİF Dergisi*, c.XXXIX, Sayı:1, Ankara, 1999.

Kutluer, İlhan, "İlim", *DİA*, c. XXII, İstanbul, 2000.

_____, *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

_____, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Pattabanoğlu, Fatma Zehra, "Taşköprülüzâde'nin Felsefe, Kelâm ve Tasavvufa Bakışı", *II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu, Kastamonu'nun Manevi Mimarları*, 04-06 Mayıs, Ed. M. Atalan, A. Çekin, C. Çuhadar, Kastamonu, 2014.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevârid*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1980.

Sarıoğlu, Hüseyin, "Taşköprülüzâde'de İlim ve Felsefe", *Osmanlı Bilim Tarihinde Taşköprülüzâdeler Sempozyumu*, Kastamonu-Taşköprü, 2006.

_____, *İbn Rüşd Felsefesi*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, ed. ve İng. Çev. John Walbridge-Hossein Ziai, Brigham Young University Press, NewYork, 1999.

Süruri, Ahmet, *Taşköprülüzâde'nin Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Taş, İsmail, *İhvân-ı Safâ'da Felsefe ve Din Münasebeti*, Palet Yayınları, Konya, 2012.

Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzuâtü'l-Ulûm*, Thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, c. I, II, III, Kahire, 1968.

_____, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, Sad. Mümin Çevik, c. I, II, III, Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1975.

_____, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayınları, İstanbul, 2007.

_____, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye*, Ed. Ömer Türker, Çev. Müstakim Arıcı, TYEKB Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, *es-Saâdetü'l-Fâhire fi Siyâdeti'l-Âhire*, ed. Mustafa Necip Yılmaz, Taşköprülüzade ve es-Saâdetü'l-Fâhire içinde, ss. 1-126, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.

_____, *el-Meâlim fi İlmi'l-Kelâm*, Ahmet Süruri, Taşköprülüzâde'nin Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri içinde, ss.132-424, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Unan, Fahri, "Taşköprülüzâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın İlim ve Âlim Anlayışı", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XVII, İstanbul, 1997.